

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК СИСТЕМОТВІРНА ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНА КАТЕГОРІЯ

Переломова О.С. (м. Суми)

Анотації

У статті автор робить спробу окреслити поняття інтертекстуальності як текстово-дискурсивної категорії, яка є текстотвірною передусім для художнього тексту. В умовах породження і сприйняття художнього тексту відбувається інтертекстуальне підключення до попередніх і наступних у часі текстів як на рівні авторської інтенції, так і на рівні читацького сприйняття і декодування художнього тексту.

In the article the author makes an attempt to outline the concept of intertext as the text-discursive category which is text-making one first of all for artistic text. In the conditions of generation and perception of artistic text there is the intertext connecting to previous and next in time texts both at the level of author intension and so at the level of reader perception and decoding of artistic text.

Ключові слова

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ, ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ, ДИСКУРС, ДІАЛОГІЧНІСТЬ, ГЕРМЕНЕВТИКА, ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Вступ

Розуміння дискурсу та інтертекстуальності на сьогодні є актуальними питаннями філософії, літературознавства, лінгвістики.

Системотвірними вважаються найбільш загальні, основні, обов'язкові ознаки, за якими ми визначаємо текст. До системотвірних категорій можна віднести авторство, адресатність, інформативність, а також **інтертекстуальність**. «Стилистический энциклопедический словарь русского языка» за редакцією М. Кожині визначає інтертекстуальність як **текстову категорію**, яка «відображає співвіднесеність одного тексту з іншими, діалогічну взаємодію текстів у процесі їх функціонування і забезпечує прирощення смислу твору» [9, с. 104]. Жоден текст не може виникнути на порожньому місці, він обов'язково пов'язаний з уже наявними текстами.

Інтертекстуальність – це різнобічний зв'язок тексту з іншими текстами за змістом, жанрово-стилістичними особливостями, структурою, формально-знаковим вираженням. Усе, що було вже сказано, написано, є підґрунтям, основою, необхідною передумовою й умовою існування для знову створюваних вербальних текстів, а, отже, є системотвірним чинником мовотворчості.

Мета статті

Виходячи із широкого філософсько-лінгвістичного розуміння дискурсу, ми ставимо за **мету** визначити співвідношення понять тексту і дискурсу, виявити особливості вияву інтертекстуальності в

художньому тексті у порівнянні з науковим, довести, що інтертекстуальність є неодмінною умовою існування художнього дискурсу.

Обговорення проблеми

«Найбільш важливою категорією дискурсу можна вважати інтертекстуальність. Дискурс усного прозового тексту, який відображає стереотипні установки, оцінки, логіку оповіді, не обмежується рамками одного оповідання, він включає інші попередні тексти, обмін думками...» [10, с. 40]. **Текст** з урахуванням певних умов є **дискурсом**. Кожен тип дискурсу має свої, притаманні тільки йому системно-придбані категорії, які в дискурсі іншого типу будуть системно-нейтральними. Лінгвістичне вивчення тексту, завданням якого є виявлення не лише мовного інвентаря, але й співвідношення власне мовних і позамовних чинників у створенні того чи іншого мовного твору, різноаспектне. Один із напрямів такого аналізу – теорія дискурсу.

Поняття дискурсу (від лат. *discursus* – міркування) було сформовано передусім у філософії й мистецтвознавстві в період кризи філософії структуралізму та ранньої постструктуралістської філософії (кінець 60-х – початок 70-х років), і стало опорним поняттям у філософських системах М. Фуко та Ж.-Ф. Ліотара, хоча витоків теорії дискурсу слід шукати в дослідженнях німецької школи П. Хартмана і П. Вундерліха, а також більш віддалених у роботах М. Бахтіна. Термін «аналіз дискурсу» у 1952 році було вжито З. Харрісом, який намагався поширити дистрибутивний метод на зв'язний текст і залучити до його опису соціокультурну ситуацію. Аналіз дискурсу і лінгвістика тексту утворюють близькі або й тотожні галузі лінгвістики. У лінгвістиці тексту 70-х років терміни «дискурс» і «текст» звичайно ототожнювалися, що пояснювалося відсутністю в деяких європейських мовах слова, еквівалентного франко-англійському «дискурс», його змушені були замінити назвою «текст». Проте в кінці 70-х – на поч. 80-х рр. помітними стають тенденції до їх розмежування. Поступово диференціюються поняття «текст» і «дискурс». Для розрізнення понять тексту і дискурсу спочатку використовувалося розмежування аспектів, які вони представляли: дискурс – соціальний, а текст – мовний. Цьому сприяв вплив концепції Е. Бенвеніста, який уважав дискурс мовленням, невіддільним від мовця, а також роботи голландського вченого Т. ван Дейка, який під текстом розумів переважно абстрактну конструкцію, а під дискурсом різні види її актуалізації, які розглядаються з точки зору ментальних процесів й у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками [4, с. 137]. У сучасній філології, зокрема в лінгвістичній теорії тексту, термін «дискурс» використовується достатньо активно, але однозначного тлумачення він не має. Визначення поняття «дискурс» з різною мірою лінгвістичності пропонувалось як зарубіжними (В. Кох, Е. Бенвеніст,

А. Греймас, П. Серію, Ж. Курте. Ж-К. Коке, Цв. Тодоров, Ч. Філлмор, Т. ван Дейк та ін.), так і російськими дослідниками (Н. Арутюнова, В. Костомаров, Н. Бурвікова, М. Димарський та ін.). Активний розвиток теорії дискурсу в 70 – 80-х рр. був викликаний невдоволеністю лише структурними методами дослідження тексту.

Традиційно під дискурсом (від франц. discours – мовлення) розуміють «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими чинниками; текст, узятий в аспекті подій; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це «мовлення, занурене в життя» [1, с. 136 – 137].

Французька школа аналізу дискурсу, яка виникла в 60-і роки, на відміну від контент-аналізу розглядала словесні матеріали не лише як засіб передачі інформації, а перш за все як тексти. На початку 90-х років з'являється чимало досліджень з аналізу дискурсу. При цьому термін «дискурс» набуває широкого застосування. П. Серію, посилаючись на книгу французького вченого Д. Манжене, розглядає вісім дефініцій дискурсу: 1) еквівалент поняття «мовлення» в сосюрівському розумінні, тобто будь-яке конкретне висловлювання; 2) одиниця, яка за розміром більша за фразу, висловлювання в глобальному розумінні; те, що є предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність певних висловлювань; 3) у рамках теорії висловлювання або прагматики «дискурсом» називають дію висловлювання на його одержувача і його внесення в «ситуацію висловлювання» (що має на увазі суб'єкта висловлювання, адресата, момент і певне місце висловлювання); 4) за умови спеціалізації значення 3 «дискурс» означає бесіду, яка розглядається як основний тип висловлювання; 5) у Бенвеніста «дискурсом» називається мовлення, привласнюване мовцем, на противагу «оповіді», яка розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання; 6) інколи протиставляється мова й мовлення (langue/discourse); 7) термін «дискурс» часто вживається також для позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань, опосередкованих певною соціальною чи ідеологічною позицією. <...>; 8) за традицією «аналіз дискурсу» визначає свій предмет дослідження, розмежовуючи висловлювання й дискурс.

Висловлювання – це послідовність фраз між двома семантичними пропусками, двома зупинками в комунікації, *дискурс* – це висловлювання, яке розглядається з точки зору дискурсивного механізму, який ним керує. Таким чином, погляд на текст як висловлювання, лінгвістичне дослідження умов продукування тексту визначає його як дискурс [8, с. 26 – 27]. Дослідник наголошує, що поняття дискурсу «відкриває важкий шлях між суто лінгвістичним підходом, який ґрунтується на визнаному забутті історії, і підходом,

який розчиняє історію в ідеології» [8, с. 27]. Проаналізувавши всі запропоновані французьким мовознавцем дефініції, доходимо висновку, що вербальний текст за певних умов є дискурсом.

У цьому значенні дискурс співвідноситься з висловлюванням. Текст як висловлювання, занурений в умови його породження і сприйняття, функціонує як дискурс. Таке значення дискурсу стало основним і єдиним в українському енциклопедичному словнику 1998 року: «Дискурс – це зв'язний текст у контексті багатьох конституюючих і фонових чинників – соціокультурних, психологічних і т.д. Дискурс називають зануреним у життя текстом, котрий вивчається разом з тими формами життя, які формують його: інтерв'ю, репортажі, наукові теорії...» [12, с. 87].

Дискурсний аналіз у трактуванні Т. ван Дейка передбачає виявлення різних пресупозицій, пов'язаних з комунікативною ситуацією, і визначення міри актуалізації їх у висловлюванні. При цьому велика увага приділяється не тільки дискурсу, у якому можлива поява й існування того чи іншого тексту, але й дискурсу, який визначає сприйняття тексту («стратегії розуміння зв'язного тексту»), дискурс зумовлює способи інтерпретації тексту.

«Для дискурсу важливою є функція тексту. На наш погляд, текст здатен реалізувати свої функції тільки завдяки дискурсу» [10, с. 34]. Отже, інтерпретація тексту неможлива без звернення до дискурсу.

Інтертекстуальність набуває конкретного втілення в різноманітних видах і формах міжтекстової взаємодії, специфіка яких визначається функціонально-стилістичною належністю текстів, а також їх типологічними особливостями всередині однієї сфери комунікації. Однією з найважливіших категорій комунікації є дискурс. У багатьох текстах дискурс сприймається як вияв культурної комунікації. Поняття дискурсу часто асоціюється з типами та формами мовлення або функціональним стилем і його реалізацією в різних сферах спілкування. Поклавши в основу класифікацію Г. Почепцова, Ф. Бацевич подає перелік типів дискурсів (теле- і радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз (ПР), рекламний дискурс, політичний, релігійний (фідеїстичний), серед яких він також називає літературний дискурс. При цьому мовознавець зазначає, що «літературний дискурс є одним з найстаріших» і що художній текст «стає деавтоматизованим, великою мірою завдячуючи своїй багатозначності <...>. У художній комунікації найважливішу роль відіграє особа автора. Однак так було не завжди: у середньовіччі автор намагався не демонструвати індивідуальної манери, «ховався» за традицію, канон» [3, с. 139 – 140]. Привертає увагу також саме визначення мовознавцем дискурсу з погляду комунікативної лінгвістики, де фігурують поняття інтеракції і мовної картини світу, презентованої мовцем і осмисленої слухачем: «Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище <...>. Іншими словами,

дискурс – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем» [3, с. 138]. У випадку художньої комунікації асоціативна природа художнього тексту сприяє реалізації авторської інтенційної інтертекстуальності в процесі взаємодії двох мовних картин світу – письменника й читача. Тому незаперечною є думка про те, що «розвиток теорії інтертекстуальності в її різних аспектах формувався передусім у рамках художньої комунікації (на матеріалі поетичних або прозових текстів) як найбільш органічній сфері існування міжтекстової взаємодії» [9, с. 106]. Адже насамперед у художньо-естетичній сфері інтертекстуальність (у формі імпліцитних і експліцитних текстових знаків) уможливорює створення нового текстового смислу, смислової поліфонії. Структура художнього твору є відкритою для наповнення новими асоціативними (а отже, інтертекстуальними) смислами – як у випадку засвоєння претексту, так і у випадку його заперечення.

Художній текст призначений для комунікації особливого роду, розрахований на особливий тип комунікантів, особливий розподіл ролей між ними. Тому питання про художній дискурс інколи набуває дискусійного характеру, більше того, навіть часом висловлюється думка про те, що художній текст як специфічне утворення не має дискурсу, бо створення художнього тексту і його сприйняття не можна уявити як безпосередні складники одного комунікативного акту, новою актуалізацією тексту є кожне його прочитання, при цьому текст не створюється знову. До того ж у художній комунікації існує особливий код передачі інформації й засоби впливу на читача або слухача, орієнтація на певну реакцію аудиторії, а також свої способи дешифрування смислу висловлювання, які передбачають неодноразове прочитання й аналіз. Створення художнього тексту не є спонтанним і невимушеним. Автор також керується певними настановами (серед них як реалізація певної моделі тексту, так і створення оригінального, принципово нового тексту), а також комунікативними намірами й відомими йому прийомами естетичного впливу на адресата.

Різні погляди на сутність вербального тексту і разом з тим безсумнівна спільність у розмежуванні двох явищ різного порядку, пов'язаних із текстом як мовним твором, свідчить про актуальність і складність визначення понять **художнього тексту й художнього дискурсу**. У зв'язку з неоднозначністю терміна «художній текст» у філології він використовується й для називання дискурсу (пор. протиставлення понять «текст» – відкритий процес, що сам розгортається, і «твір» – частка субстанції, яка займає місце в просторі, відведеному для книг, у Р. Барта та ін.). У такому разі пропонується й інша антиномія: текст і текстуальна рамка: «У своїй двоплановій сутності мовне висловлювання виступає і як цілісний і

закінчений продукт мовної діяльності, і як акумулятор рухомого в часі континууму культурного досвіду й культурної пам'яті, **відкритий і текучий** (виділення наше – О.П.). Як сам цей мнемонічний континуум; як об'єктивно існуючий «текст», який надає суб'єкту, що сприймає, безкінечно складний, але стабільний предмет пізнання, і як досвід, який безперервно реагує на все довкілля і безперервно змінює його самим фактом свого існування й руху і свого руху в часі <...>. Можна сказати, що мислительний процес, що виникає з приводу й навколо даного повідомлення-тексту, **не має кінця, не має початку** (виділення наше – О.П.); у нього немає ніяких зовнішніх кордонів, ніяких наперед визначених шляхів, але є певна рамка, у якій і для якої він відбувається, – рамка даного мовного висловлювання» [2, с. 322]. Організація дискурсу підпорядковується існуючим моделям акту комунікації, які визначають комунікативну настанову оповідача і прагматику мовних одиниць, а також висловлювання в цілому. Прагматична концепція Ч. Пірса і Ч. Морріса з їх орієнтацією на адресата має в собі елементи діалогічності. Текст як продукт авторської діалогічності так само вступає в діалог з семіосферою як при породженні, так і сприйнятті та розумінні. Відповідно до останніх лінгвістичних досліджень, інтертекстуальність властива кожному тексту і кожен текст є інтертекстом.

Ю. Крістева пропонує переглянути загальноприйняті уявлення про літературний текст, виходячи із принципів, запропонованих Ф. де Соссюром в «Анаграмах» (1964), зокрема його «параграматичної» концепції поетичної мови, на основі якої дослідниця формулює три основні тези: «А. Поетична мова – це безкінечний код. Б. Літературний текст подвійний: це письмо-читання. В. Літературний текст – це **мережа взаємозалежностей** (виділення наше – О.П.)» [5, с. 195]. Авторка зазначає, що ці три твердження дозволяють позбутися уявлення про ізольоване становище поетичного дискурсу, бо літературний текст «включений до сукупної множини інших текстів: це – письмо-репліка в бік іншого (інших) тексту (текстів). Оскільки автор пише в процесі зчитування більш раннього або сучасного йому корпусу літературних текстів, сам він живе в історії, а життя суспільства записується в тексті» [5, с. 199]. Тому закономірним є висновок про амбівалентний характер поетичної мови як діалогу двох дискурсів, де чужий текст включається в плетиво письма, а письмо вбирає в себе цей текст (у параграмі відповідного тексту функціонують усі тексти, які перебувають у сфері читання письменника).

Щоб краще пояснити своє розуміння художнього тексту з позицій інтертекстуальності, Ю. Крістева, нагадує про давнє значення дієслова «читати», що проливає світло на суть літературно-художньої практики як співучасті: «Читати» означало також «збирати», «підбирати», «підслуховувати», «йти слідами», «набирати», «красти». «Читання»,

таким чином, означає деяку агресивну співучасть і активне привласнення чужого. «Письмо» – це «читання», яке перетворилось у виробництво, в індустрію, а письмо-читання, або параграматичне письмо, – це потяг до агресивності й тотальної співучасті («Плагіат необхідний» – Лотреамон)» [5, с. 199 –200]. Аналізуючи погляди Ю. Крістевої щодо інтертекстуальності художнього тексту, польська дослідниця З. Мітосек, указує на те, що Крістева не відокремлює читання від писання, тобто не розділяє створення і сприйняття художнього тексту, наділяючи статусом інтертекстуальності обидва ці процеси, які складають художній дискурс: «Рецепція Бахтіна здійснюється у світлі філософії літератури, яку сповідувала Крістева (єдності читання й писання). <...> У свою чергу писання – це читання, яке творить. Інтертекстуального статусу набуває не лише писання, а й читання. Погляди Крістевої зводяться до трьох суттєвих положень: 1. Писання – це запис читання. 2. Усякий текст є посиланням на літературний обшир. 3. **Інтертекстуальність стає неодмінною рисою будь-якої літературної практики** (виділення наше – О.П.)» [6, с. 341].

Новостворений текст, який вступає в діалогічні стосунки з іншим текстом, може доповнювати його новим смислом, вибірково актуалізувати окремі смисли, трансформувати їх у порівнянні з художнім замислом автора, навіть руйнувати первинну смислову систему (у випадку пародіювання). «Художня комунікація, стилістичний ефект якої багато в чому пов'язаний з підтекстовою інформацією, тяжіє до завуальованої імпліцитності сигналів інтертекстуальності, тим самим залишаючи широкий інтерпретаційний простір для адресата» [9, с. 106].

Особливості міжтекстової взаємодії художніх текстів виразняються в порівнянні із взаємодією текстів наукового стилю. Комунікативно-прагматична специфіка наукової мови зумовлює інший характер мовного вираження міжтекстової взаємодії. У науковій комунікації неможливе існування прихованих, завуальованих натяків і має бути повна визначеність і однозначність у розрізненні свого й чужого знання. Тому в науковому викладі представлені тільки експліцитні та квазіекспліцитні маркери інтертекстуальності: цитати, виділені лапками або додатковими графічними засобами, непряма мова, фонові покликання, бібліографічний апарат, примітки, додатки і таке інше. У науковій комунікації інтертекстуальність виступає як універсальний принцип побудови тексту на рівні змісту, оскільки всякий твір ретроспективно й проспективно пов'язаний з іншими дослідженнями й виступає як своєрідний мікротекст у загальнонауковому макротексті. Згідно з законом наступності знань кожен новий науковий текст включений у складний механізм, який здійснює як збереження знання, так і спілкування людей, які створили це знання. Як уважає Л. Славгородська, науковий текст «лежить на

перетині двох комунікативних ланцюгів: від одного вченого до іншого й від одного етапу в розвитку галузі знань – до наступного» [9, с. 107]. Звертаючись до фонду вже створених текстів, суб'єкт пізнання знаходить у ньому імпульс для власної творчості, для створення нових текстів.

Але в науковій комунікації, на відміну від художніх творів, переосмислення одного тексту іншим не може бути безмежним з огляду на понятійно-тематичні й логічні рамки конкретного наукового дослідження. І зовсім неможливим є повне перекодування претексту в новому тексті (наприклад пародіювання). Навіть можливе значне дистанціювання текстів одне від одного через негативно-критичне протиставлення поглядів і концепцій завжди має враховувати етичні норми наукового викладу й наступність науково-пізнавальної діяльності.

Зовсім іншого характеру набуває інтертекстуальність у художній комунікації, де вона не має зазначених у взаємодії наукових текстів обмежень, бо дуже часто форма художнього тексту стає вираженням його змісту. Тому особливо важлива роль інтертекстуальності в структурі художньої оповіді, де вона служить важливим **текстотвірним засобом**. Джерелом інтертекстуальності як взаємодії смислопороджувальних структур може бути культурний (у першу чергу літературно-художній) і соціально-історичний контексти.

Інтертекстуальність може виявлятися у використанні прецедентних текстів – потенційно автономних смислових блоків мовленнєвого твору, які актуалізують значущу для автора фонову інформацію і апелюють до «культурної пам'яті» читача. Прецедентний текст як результат смислової компресії вихідного тексту і як форма його метонімічної заміни характеризується ознаками автосемантичності, дейктичності до реінтерпретованості, тобто багаторазової повторюваності в інтертекстуальному ряду. У центрі уваги дослідників знаходяться переважно «культурознакові» прецедентні висловлювання, які спираються на спільність універсальних – соціальних, культурних або мовних – фонових знань автора й читача. Так, Ю. Караулов відносить до *прецедентних текстів* загальновідомі *цитати, імена персонажів, назви творів та їх авторів*, а також культурні знаки невербальної природи. Класичний інтертекст виникає в постмодернізмі, але інтертекстуальні механізми можна виявити всюди, де є сліди «чужого» слова: «усяке слово (текст) є таким перехрещенням двох слів (текстів), де можна прочитати якнайменше ще одне слово (текст). Усякий текст є продуктом усотування й трансформації якогось іншого тексту. На думку Ю. Крістевої, поетична мова підлягає як мінімум «подвійному прочитанню». У зв'язку з цим слушною видається думка, сформульована португальським дослідником аналізу дискурсу Е. Пульчинеллі Орланді: «Тепер не може бути й мови про самотність і

безконтрольність. У мовленні зв'язок з «іншим» усе регулює, усе заповнює, усе пояснює, будь то суб'єкт чи смисл. У теорії дискурсу є концепт, який надав великої специфічності згаданим поняттям, це концепт «гетерогенності». Конститутивна гетерогенність означає, що в суб'єкті, у його дискурсі як конститутивне начало присутній Інший. Ідея полягає в тому, що суб'єкт мовлення детермінований своїм зв'язком із зовнішнім світом...» [7, с. 210].

Висновки

Отже, існування художнього дискурсу як «єдиного простору культурної пам'яті» [11, с. 37] поряд з іншими дискурсами, на нашу думку, є незаперечним, так само, як незаперечною є найвиразніша його ознака – інтертекстуальність, бо для будь-якого дискурсу характерною є гетерогенність, наявність «Іншого» як неодмінна умова діалогізму тексту-висловлювання.

Перспективи подальших наукових досліджень

Подальші дослідження належить провести в аспекті визначення інтертекстуальності в конкретних виявах філософського дискурсу як загальнонаукового підґрунтя взаємодії текстів.

Джерела

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 136 – 137.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер с фр. – М.: Прогресс, 1989. – 615 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
4. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
5. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Пер. с фр. – М.: РОССПЕН, 2004. – 656 с.
6. Мітосек Зофія. Теорія літературних досліджень / Переклав з польськ. Віктор Гуменюк, наук. ред. В. І. Іванюк. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 408 с.
7. Пульчинелли Орланди Э. К вопросу о методе и объекте анализа дискурса (Перевод с португальск. Б. П. Наумова // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. / Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 197 – 224.
8. Серио П. Как читают тексты во Франции: Пер. с фр. И. Н. Кузнецовой // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. / Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 12 – 53.

9. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожин. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 696 с
10. Смольников С. Н. Фольклорный текст и дискурс // Текст. Культура. Социум: Сборник статей, посвященных 70-летию профессора М.А. Вавиловой. – Вологда: ВГПУ, Изд-во «Русь», 2000. – С. 32 – 50.
11. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. Изд 3-е, стереотипное – М.: КомКнига, 2007. – 280 с.
12. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики // Енциклопедичний словник. – К.: АртЕк, 1998. – С. 87 – 93.

Стаття надійшла 10.09.2008 р.